ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ

ԼՐԱԳԻՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

Ա. ՏԱՐԻ ՓԵՏՐՈՒԱՐ 22 ՇԱԲԱԹ 1897 ԹԻՒ 5

40 ՓԱՐԱ 40

ՏԷՐ ԵՒ ԽՄԲԱԳԻՐ

ԱՐՄԷՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ն. Հ. ԱՐԱՄԵԱՆ

—

1897

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ

ԼՐԱԳԻՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

Ա. Տարի | Փետրուար 22, Շաբաթ 1897 | Թիւ 5

Կ. Պոլսոյ համար Տարեկան կանխիկ 50 Դահեկան. Դաւառաց համար Տարեկան կանխիկ 60 Դահեկան. Օտար երկրաց համար Տարեկան կանխիկ 70 Դահեկան. Թղթատարի ծախքը խմբագրութեան կը վերաբերի : — Ծանուցմունք ու Ազդք կը հրատարակուին լրագրաց սովորական պայմաններուն համեմատ : — Հասցէն՝ Առ Արտօնատէրն ու խմբագիրն Հանրագիտակի, Կ. Պոլիս

حازه‌قیداك (مجموعهٔ علوم) غزته‌سنك صاحب امتیازو محرری درسعادتده آرمن لوسینیان

Hanrakidague, Journal Arménien encyclopédique. Propriétaire et Rédacteur Arméne Loussinian, Constantinople.

ՆԻՒԹՔ

Պատմութիւն Գերմանական գրականութեան. Լեզուն : Գրական պատմութեան մեծ բաժանմունքը : Առաջին շրջան, Ծագումն Գերմանական գրականութեան, ամենահին ժամանակներէ մինչեւ 800 : Տիրունական ազօք : Երգն Հիլտպրանտայ: — Մարդկային սիրոյ պատմութիւնը. Գլուխ Ա. Արբունիի կամ չափահասութեան հանդէսներ : — Քաղաքական տնտեսագիտութիւն. Նախապատարմունք քաղաքական տնտեսագիտութեան նկատմամբ, եւ թէ ի՞նչ է ողորմածասիրութիւնը : Բաժանումն Քաղաքական Տնտեսագիտութեան : — Շնորհակալիքն ու պատասխանիքն «Հանրագիտակ»ին առ Ա. Մամուլն. եւայլն : — Ազգային ու Միջազգային կարեւորագոյն լուրերն :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԼԵԶՈՒՆ

Դեռ որոշ կերպով ճշդուած չէ թէ այսօրուան Ալմաններուն նախնիքն եղող Ժերմէնները կամ Գերմաններն առաջին անգամ երբ զարթեցին եւ հաստատուեցան Եւրոպայի մէջ։ Անոնցմէն ոմանք՝ Տեւտոն կոչուած ցեղայինք, բնակեցան Պալթիկ ծովուն եզերքները, հիւսիսային դաւառաց մէջ, և Սկանտինաւեան երկիրներուն մէջ։ Ասոնցմէ յետոյ՝ Գերմանաց մէկ ուրիշ ցեղն ալ՝ Ֆրանգները՝ (այժմեան Ֆրանսացւոց նախահայրը), դէպ Հարաւ առաջացան, զարկին դէպ Արեւմուտք քշեցին, իրենցմէն առաջ Հռենոսի ափանց վրայ բնակութիւն հաստատած կեղտերը, և իրենք հաստատուեցան Ալմանիոյ կեդրոնին եւ հիւսիսային կողմանց մէջ։ Վերջապէս Գերմանական ուրիշ ժողովուրդներ՝ Գոթերը կամ Գոթացիք՝ որք ամենէն աւելի հզօրներն էին, տեղաւորուեցան Պալթիկ ծովը թափող Վիսդիւլի գետափանց վրայ։ Յոյն նաւարկուք Քրիստոնեայ թուականէն երեք դար առաջ՝ տեսան Գոթերն հոն։ Այս հզօր ժողովուրդն մինչև Դանուբ յաղթանակեց, հալածեց եւ ստիպեց Հռովմէական լեգէոնները որ ցիր ու ցան փախան։ Գոթաց յարձակումներէն, Եւրոպայի հարաւային ու արեւելեան բոլոր երկիրներն ողողեցին, գրաւեցին, և վերջապէս Հռովմէական աշխարհի ա-

ւերակաց վրայ կանգնեցին Արեւելեան կողմը՝ Օստրագոթաց, եւ Արեւմտեան կողմը՝ Վիսիգոթաց անսահման պետութիւնը։ (Օստրոգոթք՝ Արեւելեան Գոթեր և Վիսիգոթք՝ Արեւմտեան Գոթեր ըսել է)։

Գերման ցեղերու նման այլ և այլ ցեղերէ կազմուած ժողովուրդ մ'անշուշտ այլ և այլ գաւառաբարբառներ ալ պիտի ունենար։

Աշխարհագրական կամ տեղագրական տեսակէտով սապէս կրնանք դասել կամ որոշել այս ժողովուրդին խօսած այլ և այլ գաւառաբարբառները,

1. Գոթականը կամ Գոթերէնը, ամենէն աւելի հին գաւառաբարբառն է, և ամենէ աւելի հին Գերմաներէնին՝ եւ հետեւապէս Սանսկրիտ լեզուին ալ մերձաւորը, թէ ամենէ աւելի հնչուն և թէ քերականական ամեն ձեւերու, փոփոխմանց, հոլովմանց, խոնարհմանց կողմանէ ամենէ աւելի ճոխն է։

2. Հին Նորուական գաւառաբարբառները, որք կը դանուին Նորվէկերէնին, Դանիերէնին, Շուէտերէնին և Իսլանտերէնին մէջ։ Այս հին Նորուական լեզուով գրուած, պահուած են հին աւանդապատումներու, առասպելներու երկու հաւաքածոյքը՝ որք ԼՏՏԱ կ'կոչուին, և այս երկու մասեանները՝ Սկանտինաւեան և Գերմանական գիւցաբանութեան մասին՝ մեր ունեցած ծանօթութեանց երկու աղբերակունքն են։

3. Հին Աղմաներէնը որ յաջորդեց Գոթականին կամ Գոթերէնին, և ուր պէտք է որոշել Ստորին-Աղմաներէն գաւառաբարբառները և Վերին-Աղմաներէն գաւառաբարբառները,

Ա. Հին Ստորին-Աղմաներէն գաւառաբարբառները, որք կը խօսուին Ծովեզերաց վրայ և Հիւսիսային դաշտաց մէջ. հին Սաքսոներէնը՝ արդի Սաքսոներէնը, Ֆրիզոներէնը, Նէրլանտերէնը և Անկլօ-Սաքսոներէնը (որ այժմեան Անգլիերէնն եղած է ուրիշ լեզուական տարրերաց օգնութեամբը)։

Բ. Հին Վերին-Աղման գաւառաբարբառները, որք կը խօսուին հարաւային Աղմանիոյ լեռնային երկիրներուն մէջ, հիւսիսային գաւառաբարբառներէն աւելի կարծր ու աւելի կոկորդային, և են Սուապերէնը, Ֆրանգ գաւառաբարբառները, Աղմանակերպ գաւառաբարբառները. (Զուիցերիոյ մէջ, Ալզասի մէջ, Պատէնի երկիրներուն մէջ), Պավերիական և Աւստրիական գաւառաբարբառները։ Այժմեան Աղմաներէնը Հին Վերին-Աղման գաւառաբարբառներէն յօրինուած է։

Ժամանակագրական տեսակէտով՝ Վերին-Աղմաներէնի պատմութեան մէջ երեք պարբերական որոշ շրջան կ'գտնենք։

1. Հին Վերին-Աղմաներէնը, որ Գոթականին յաջորդեց, և ուր Ֆրանգ գաւառաբարբառները կ'իշխէին, կը տեւէ գրեթէ 450 էն մինչեւ 1100։

2. Միջին Վերին Աղմաներէնը, ուր Սուապերէն և Աւստրիերէն գաւառաբարբառը կը տիրեն 1100 էն մինչև 1500։

Գ. Նոր Վերին Աղմաներէնը՝ 1500 էն, ուր կ'տիրէ Բարձր-Սաքսոներէնը՝ իբր կեդրոնին լեզուն, որ Հիւսիսային ու Հարաւային գաւառաբարբառներու ձուլումն է։ Լուտեր այս լեզուով Աստուածաշունչը թարգմանեց, որով այս Գերմաներէնն աւելի հաստատունցաւ և ժողովրդականացաւ, և դարէ դար աւելի կատարելագործուելով՝ դասական Աղմաներէն եղաւ։

ԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԵԾ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԸ

Գերմանական գրականութեան պատմութիւնը կը բաժնուի ինը շրջաններու.

Ա. Ծագումէն մինչեւ Մեծն Կարոլոս (Շառլըմանը) (800)։ Կռապաշտութիւնն ու բարբարոսաց արշաւանքները։

Բ. Քրիստոնեայ բանաստեղծութիւնը (800—1100)։

Գ. Դասական առաջին դարը (1100–1300)։

Դ. Միջին դարու վախճանը (1300—1517)։

Ե. Վերանորոգումն եւ Վերածնութիւնը (1517—1624)։

Զ. Երեւանից ամայ պատերազմը։ Օտարերէնի նմանութիւնը (1624—1730)։

Է. Մեծն Ֆրէդերիկի Դարը։ Ազգային Հանճարոյն Վերականգնումը (1730—1759)։

Ը. Երկրորդ Դասական Դարը (1759—1805)։

Թ.— 19ՐԴ Դարը։

ԱՌԱՋԻՆ ՇՐՋԱՆ

ԾԱԳՈՒՄՆ ԳԵՐՄԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Սմենաեին ժամանակներէ մինչեւ 800

Կեսար և Տակիտոս մեզ աւանդած են ինչ որ գիտենք նախնի Գերմանաց մասին։ Գերմաններու Բարոց հեղինակն անկողմնակալութեամբ, հաշուագիտորամտութեամբ. դրեթէ զմայլումով մը կը դատէ Հռոմայ թշնամիները։ Այս կորովի ու բիրտ ցեղին մէջ՝ ամենէ աւելի ուշագրաւ էին իրենց պատերազմական երգերուն կրօնական հանգամանքն եւ բանաստեղծութեան ընծայած կարեւորութիւնը։ Գերմանները, կ'ըսէ Տակիտոս, պատերազմի երթալէ առաջ, կը հնչեցնէին երգեր՝ ի՛ պատիւ իրենց դիցեւ դիւցազանց՝ իրենց ցեղին նախահարց, և իրենց կարճութեան ոգին կը բոցավառէր պատերազմական երգերուն ձայնովը։ Դժբախտաբար այս բոլոր երգերն ալ կորսուած են. նոյն իսկ բանաստեղծներուն ամենասիրելի դիցաղին՝ ԱՐՄԷՆԻՈՍԻ անունն անգամ աւանդաբար առ մեզ հասած է։ Այս սկայորդի Արմէնիոսին ի՛ պատիւ յօրինուած երգերն անհետացած են բարբարոսաց մեծ արշաւանքներուն միջոցին։

Բանաստեղծութիւնը սերտ կապակցութիւն մ'ունէր, Գերմանաց մէջ, իրենց բոլորովին հոգեպաշտական կրօնքին հետ։ Ջակիտոս այս մասին երկարօրէն կը խօսի, բաղդատելով անեղեւեղթ եւ անխորհրդաւոր Աստուածոյ մատուցած անոնց պաշտամունքը՝ Հռոմայեցւոց զգայական կռապաշտութեան հետ։

Սկանտինաւեան Լեռներուն (սոնոց վրայ՝ Սկանտինաւեան գրականութեան մէջ պիտի խօսինք) հաւատաքածոյքին մէջ կը գտնուին մեծ արշաւանքներէն առաջ հին Գերմանայ նուիրական և դիւցազնական աւանդապատումները։

Արշաւանաց ժամանակէն իսկ, Դ.ՐԴ Դարէն, ունինք պատկառելի արձակ մատենագրութեան մը յիշատակարանը։ Յարձակող բոլոր ցեղերէն նշանաւորն եղած էին Գոթերը (Գոթացիք)։ Ասոնք Հռովմէական Կայսրութեան սահմանաց վրայ հաստատուած՝ առաջին անգամ իրենք ընդունեցին Քրիստոնէութիւնը։ Իւլֆիլա Վիսիգոթը՝ որ ցեղային ծագմամբն Յոյն էր, իր ժողովրդին մեծ մասը Քրիստոնեայ ընելէն յետոյ, ինքն ալ Արիոսական աղանդն ընդունեց։ Վիսիգոթաց մէջ աստուածպաշտութեան եւ Քրիստոնէութեան սկզբունքն ու ոգին աւելի զարգացնելու, տարածելու համար թարգմանեց Աստուածաշունչը, եօթանասնից ձեռօք Եբրայական բնագրէն թարգմանուած Յոյն բնագիրն ընտրելով առաջնորդ՝ Հին Կտակարանին համար, և Նոր Կտակարանին համար՝ Յոյն սկզբնական բնագիրը։ Գոթերն ալ կորսուած են. նոյն իսկ բանաստեղծներուն ամենասիրելի դիցաղին՝ ԱՐՄԷՆԻՈՍԻ անունն անգամ աւանդաբար առ մեզ հասած է։ Այս սկայորդի Արմէնիոսին ի՛ պատիւ յօրինուած երգերն անհետացած են բարբարոսաց մեծ արշաւանքներուն միջոցին։

Բանաստեղծութիւնը սերտ կապակցութիւն մ'ունէր, Գերմանաց մէջ, իրենց բոլորովին հոգեպաշտական կրօնքին հետ։ Ջակիտոս այս մասին երկարօրէն կը խօսի, բաղդատելով անեղեւեղթ եւ անխորհրդաւոր Աստուածոյ մատուցած անոնց պաշտամունքը՝ Հռոմայեցւոց զգայական կռապաշտութեան հետ։

Սկանտինաւեան Լեռներուն (սոնոց վրայ՝ Սկանտինաւեան գրականութեան մէջ պիտի խօսինք) հաւատաքածոյքին մէջ կը գտնուին մեծ արշաւանքներէն առաջ հին Գերմանայ նուիրական և դիւցազնական աւանդապատումները։

Արշաւանաց ժամանակէն իսկ, Դ.ՐԴ Դարէն, ունինք պատկառելի արձակ մատենագրութեան մը յիշատակարանը։ Յարձակող բոլոր ցեղերէն նշանաւորն եղած էին Գոթերը (Գոթացիք)։ Ասոնք Հռովմէական Կայսրութեան սահմանաց վրայ հաստատուած՝ առաջին անգամ իրենք ընդունեցին Քրիստոնէութիւնը։ Իւլֆիլա Վիսիգոթը՝ որ ցեղային ծագմամբն Յոյն էր, իր ժողովրդին մեծ մասը Քրիստոնեայ ընելէն յետոյ, ինքն ալ Արիոսական աղանդն ընդունեց։ Վիսիգոթաց մէջ աստուածպաշտութեան եւ Քրիստոնէութեան սկզբունքն ու ոգին աւելի զարգացնելու, տարածելու համար թարգմանեց Աստուածաշունչը, եօթանասնից ձեռօք Եբրայական բնագրէն թարգմանուած Յոյն բնագիրն ընտրելով առաջնորդ՝ Հին Կտակարանին համար, և Նոր Կտակարանին համար՝ Յոյն սկզբնական բնագիրը։ Գո-

թական լեզուով գրուած առաջին յիշատակարանը կը պարունակ ուրեմն Բրիտանէութեան։ Գոթայ հետ անհետացաւ Գոթական լեզուն՝ բայց Իւլֆիլայի գործը կը վկայէ Գոթական լեզուին ճոխութիւնն և անոր հնչուն ներդաշնակութիւնը։ Իւլֆիլային փառաց տիտղոսը միայն այդ չէ. նոր գիրով մ'ալ օժտեց իր ժողովուրդը։ Գոթերը (Գոթացիք), Գերմանական ուրիշ ցեղերուն պէս, Ռունական (հին Սկանտինաւեան) նշաններ կը գործածէին. տեսակ մը խորհրդաւոր, անկիւնաւոր և քառակուսի նշանագրեր, քարի ու փայտի վրայ ընդհանրապէս քանդակուած, փորուած։ Իւլֆիլան հնարեց յունական տառերէ և ռունական գրանիշներէ խառն գիր մը՝ զոր կարելի էր նկարել մագաղաթի վրայ, եւ այս Իւլֆիլական տառերով գրուած են Ս. Գրքի թարգմանութեան սկզբնական ձեռագրին այն այլ և այլ հատու կոտոր պատառիկներն՝ որք գրանուեցան 15ՐԴ Դարուն։ Այս թանկագին թարգմանութեան ամենէ աւելի կատարեալ և ամենէ աւելի նշանաւոր ձեռագիրը՝ Վէսթֆալիոյ մէջ Վէյրոէն Սբբայարանին մէջ գտնուածն է, որ՝ Երեմնից Ամաց պատերազմի միջոցին կամ՝ անկէ յետոյ՝ Շուէտ փոխադրուեցաւ, և այսօր Իբսալի Համալսարանին սեփականութիւնն է, Codex Argenteus անունովը ծանօթ. ծիրանեգոյն մագաղաթի վրայ ոսկեղէն եւ արծաթեղէն տառերով գրուած։

Գոթական լեզուէն՝ մէկ նմոյշ մ'ընծայելու համար՝ մեր բանասէր ու լեզուասէր ընթերցողաց, սոյն ձեռագրին մէջ գտնուած և Գոթական լեզուով գրուած Տէրունական աղօթքը՝ Հայր մերը կընդօրինակեմք Եւրոպագրով։

ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔ

Atta unsar, thu in himinam, veihnai, namô thein, qimai thiudinassus theins; vairthai vilja theins, svê in himina, jah ana airthai; hlaif unsarana thana sinteinan, gif uns himma daga; jah aflêts uns, thatei skulans sijaima, svasvê jah veis aflêtam thaim skulam unsaraim; jah ni briggais uns in fraistubnjai. ak lausei uns af thamma ubilin; untê theina ist thiudangardi jah mahts jah vulthus in aivins. Amên. (*)

Հայր մեր որ յերկինս ես, սուրբ եղիցի անուն քո։ Եկեսցէ արքայութիւն քո, եղիցին կամք քո, որպէս յերկինս եւ յերկրի։ Զհաց մեր հանապազորդ՝ տուր մեզ այսօր։ Թող մեզ զ'պարտիս մեր, որպէս եւ մեք թողումք մերոց պարտապանաց։ Եւ մի' տանիր զ'մեզ ի' փորձութիւն այլ փրկեա՝ զ'մեզ ի' չարէ։ Զի քո է արքայութիւն եւ զօրութիւն եւ փառք, յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն։

Գոթական լեզուն՝ Ե^ՐԴ Դարէն սկսեալ դադրեցաւ գոյութիւն ունենալէ, Գոթացիք իրենք ալ անհետանալնուն պէս, ուրիշ ցեղեր հաստատուեցան Գերմանիոյ մէջ, եւ հին Վերին - Գերմաներէնը յաջորդեց Գոթական լեզուին։

Այս լեզուով երգուեցան Օստրոգոթներուն, Հէրուլներուն, Ֆրանգներուն, Պուրկոնտներուն և Հունաց մեծ դիւցազները. Էրմանրիկ, Թէոտորիկ, Օտոգրը (Աւդոդրագոր), Սիհֆրիտ, Ատիղա։ Այս դիւցազներն հռչակող, ներբողող ժողովրդական հագներգութիւնները (դիւցազներգութիւն) կորսուած են արդարև. բայց անոնց յիշատակը կենդանի մնացած է։ ԺԳ Դարու ժողովրդական մեծ

(*) Իւլֆիլայի սոյն ձեռագիրը՝ Գերմանական լեզուաբաններու եւ բաղդատական բանասիրութեան համար՝ գլխաւոր ու վաւերական յիշատակարան մ'է։

դիւցազներգութեանց մէջ կը վերադրեն անոնց արձագանգը, և դէթ ա նոնցմէն պահած ենք պատառիկ մը, ամենէ աւելի հին յուշակաւոր ալմանական բանաստեղծութեան նախնական դիւցազներգութեան, Հիւսպրանտին Երգը: (*)

Թէոդորիկ եւ իւր հաւատարիմ Հիլտպրանտ՝ Հերուլներու արքայ՝ Օդոկրէն յաղթուած՝ կ'ստիպուին ապաստանիլ առ Ատտի'լա, արքայն Հոնաց:

Երկար ամեր բացակայ մնալէն յետոյ, Թէոդորիկ կը վերադառնայ վերատին աշխարհակալած իւր թագաւորանիստը, եւ Հիլտպրանտ, որ թագաւորին ընկերակցելու համար լքած (երեսի վրայ թողած) էր իւր կինն եւ իւր զաւակն երախայ, կը վերադառնայ իւր արքային հետ ի՛ միասին: Հիլտպրանտ երբ կը ժամանէ իւր Հայրենեաց սահմանագլուխը, երիտասարդ պատերազմիկ մը զինքը նախատելով կ'արգելու եւ չուզեր որ այլեւս առաջանայ:

Հիլտպրանտ կը քաշէ իւր սուր, բայց կռիւն սկսելէ առաջ՝ կը հարցնէ անունն իւր ախոյեանին (հակառակորդ) որ նոյն իսկ Հիլտպրանտին զաւակն է: Որդին կ'մերժէ յանձին Հիլտպրանտայ ճանչնալ իւր հայր, զ'որ երկար տարիներէ ի՛ վեր մեռած կը հաւատայ, եւ կ'սկսի կռիւն ընդ մէջ հօրն ու որդւոյն:

Թարգմանելով կը զետեղենք ատ ինչ որ հասած է առ մեզ այս վիպապատումէն իւր նախնական վեհութեան մէջ:

ԵՐԳՆ ՀԻԼՏՊՐԱՆՏԱՅ

Զրոյցն ինձ զեկուց թէ Հիլտպրանտն ու Հատիւպրանտն, հայրն ու որդին, ճայնատուրք ի՛ մարտ, գրգռեցին զիրար: Վառեցան ի՛ զէն. իրենց զրահքն հագան: Ճօճեցին իրենց սայրասուր սուրեր, եւ դիւցազունքն երկոքին խաղային ճակատ առ ճակատ. կուրծք մերձ առ կուրծք. երբ Հերպրանտայ աղնուազարմ զաւակն՝ իմաստունն Հիլպրանտ, իր խօսից մէջ հակիրճ, կ'ուզէ միւս կորճորդի ռազմիկին սա հարցում, ո՛ ոք էր, ի՛ մէջ արանց, Քո հայր: —«Ո՞ր զարմէն ես դուն, կ'ըսէ նմա, ես քեզ կուտամ այս եւաթել հիւսկէն (երեք խաթ թելով՝ այսինքն հարուածէ անթափանցելի լինելու չափ հաստ հիւսուած) զրահը. պատերազմի՛կդ այս թագաւորութեան, ես կը ճանաչեմ մարդկան բոլոր զարմերը (ցեղերը)»: —Հատիւպրանտ, Հիլպրանտին որդին, պատասխանեց, «Ծերունի ու խելանի որեարք (մարդիկ) որք կային էր երբեմն, ինձ ըսին թէ Հիլտպրանտ էր իմ հայրս, ես ալ կ'կոչուիմ Հատիւպրանտ: Մի օր չբաւ նա դէպ Արեւելք. Օդոկրի խեռ ու խեթէն խոյս տալով Տիեդրիկի եւ գրոհ (խուսմ) մը մարտկաց հետ, թողուց երկիրը մանկամարդ կին մ'իր յարկին մէջ, զաւակ մը մանկատի, զէնք ու զրահ մ'անուէր անտէրունչ, եւ խաղաց գնաց դէպ Արեւելք: Մարտին Աղէտն երբ զրաւեց (մեռցուց) Տիեդրիկ հօրորդիս (*) (հօրեղբօրդիս). Հիլտպրանտ այլեւս զուրկ ի՛ բարեկամաց. ի՛ բաց խուսեց (հեռացաւ) Օդոկրէն, եւ խաղաց գնաց տարադէմ դէպ Արեւելք, եւ, ինքն, պատերազմիկ անվեհեր, Տիեդրիկի դժբախտ պատահարին առեն, միշտ կանգուն կ'արձանանար ի՛ գլուխ գումարտակաց (գունդ). հոգւով չափ կ'սիրէր ճակատամարտներն. եւ բոլոր արիքն արանց կը ճանաչէին զինք. չեմ հաւատար որ ողջ ըլլայ դեռ:»—«Աստուա՛ծ Երկնից. Տէ՛ր մարդկան. գոչեց Հիլտպրանտ, մի՛ ներեր որ ծագի կռիւ այսպէս ազգական մարդոց մէջ:» Քակեց յայնժամ դաստակէն (պիլէկ) ապարանջանի պէս հիւսուած շղթայ մը, զոր Հոնաց հզօր թագաւորն էր տուած. «Ընդունէ՛, ըսաւ, իմ բարեկամութեանս այս նուէր».

(*) Մեծն Կարոլոս (Շառլըման) Գերմանական երգերն հաւաքել տուաւ, քննուելով հաստատուեցաւ թէ՝ այն երգին հնութիւնը կը հասնի մինչեւ Բարբարոսաց արշաւանքի տունը, եւ Ատտիլայի աւանդապատումին մէկ կտորը կը կազմէ:

(*) Է՞ր չըսենք հօրորդի, փոխան հօրեղբօրորդի կանգնաչափ բառին, ըստ անմահ Արմենաբանին՝ լուսահոգի Տոդդոր Ռուսինեանի, որ Արմէներէնին ոսկերիչն էր, քանի որ մեր նախնիք կամար ի վերայ ջրոյ ասումը՝ կամուրջ ըրած են: Մի օր մեք եւս պիտի լինինք մեր յետնոց Նախնիքը:

— Հատիւպրանտ անոր պատասխանեց. «Նիզակո՛վ (մըզբրաղ) միայն կընդունուի այսօրինակ մի նուէր, եւ սայր ընդդէմ սայրի։ Զառա՛մ Հոն, լրտե՛սդ անարժան, դուն զիս կը փորձես քու խօսքերով։ Տէգս հիմա կը նետեմ քեզ հա՛. դուն այդքան ծեր ես, եւ չե՞ս երբէք երկնչիր սուտ զուրցելէ։ Ինձ ըսին անոնք որ կը նաւարկեն դէպ Արեւմուտք, Վանտեանց ծովուն վրայ, (Պալդիկ ծովը՝ ոյր շուրջը Վանս անունով Սլավ ցեղ մը կը բնակէր ի՝ նախնումն), թէ մեծ պատերազմ մը տեղի ունեցաւ, եւ թէ Հերպրանտի որդին՝ Հիլպրանտը կորաւ կռուոյն խառնին մէջ։ — Հերպրանտին զաւակն՝ Հիլպրանտ կը պատասխանէ նմա. «Ցայտնի է զրահէդ որ դուն ազնուական տիրոջ մը չես ծառայեր, եւ թէ այս թագաւորութեան մէջ տակաւին դուն յաղթութիւն տարած չես։ Ափսո՛ս, Աստուա՛ծ հզօր, ի՛նչ ճակատագիր է իմս։ Վաթսուն ամառներ ու ձմեռներ թափառեցայ տարագրանաց մէջ, ո՛չ ոք երբէք ուրեք զիս չփոթեց, տաղնապեց պատերազմիկներու հրոսին մէջ։ Երբէք թշնամի ոք չի շղթայեց, չի պրկեց սրունքներս իր ամուր ուժով. եւ հիմակ պէտք է որ իմ հարազատ զաւակս իր սուրն իմ կուրծքս վարսէ (խօթէ) կացինովը զիս յօշոտէ (խըյմալամիշ ընէ) կամ թէ ես իր մարդասպանն ըլլամ։ Անտարակոյս դուն կրնաս, թէ որ ուժդ կ՝օգտէ, քաջի մը զէնքը վրայէն յափշտակել. կողոպտել իւր դիակը, երբ իրաւունքն ալ ունենաս։ Թող ուրեմն Արեւմուտքի մարդոց մէջ ամենէն աւելի վատն ու խոտանն ըլլայ, ըսաւ Հիլպրանտ, ա՛ն որ մերժէ կռիւը՝ որուն այնքան եռանդով կը բաղձաս դուն։ Քաջ ընկերակիցք, դո՛ւք դատեցէք թէ մեզմէ ո՞վ լաւագոյն եւս պիտի արձակէ նետերը. ո՞վ պիտի տէր լինի երկու զրահներուն». Կ՝արձակեն յայնժամ իրենց սայրասուր նիզակները, որք կը խրին իրենց ասպարներուն մէջ, կը խուժեն, կը յարձակին միմեանց դէմ, եւ իրենց շառաչուն կացիններով կը ճղքուտեն իրենց փայլակնացայտ ասպարները, կ՝դղրդին իրենց զրահներ. բայց իրենց մարմիններ ...։

— Վիպապատումը կ՝ընդհատի ամենէ աւելի սրտաշարժ պահուն, եւ մեզ անծանօթ կը մնայ կռուոյն ելքը (վախճանը)։

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՍԻՐՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՐՔ Ա.

ԱՐԲՈՒՆՔԻ ԿԱՄ ԶԱՓԱՇԱՍՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՍՆԵՐ

Սիրոյ Աստուծոյն գալուստը։ — Արբունիին տօնոյթը (*)։ — Երիտասարդ Բաւիրուհիներուն եւ Լօանկիոի սեւուհիներու սիրաստներն եւ զանոնք սիրային գաղտնեաց վարժեցնելու կերպերը։ — Երիտասարդ Աւստրալուհեաց արբունիին ողջունելու համար նմանօրինակ տօներ ու ծեսերը։ — Սեռական Ալիքուրուններ։

Սիրոյ Եռախստուրեան կամ սիրոյ Ապրանութեան Հեղինակ Իտալացի Մանտեկազզան կ՝ըսէ. Մենք ժողովուրդք ամբիծ եւ կեղծաւոր, որ սովրած ենք կարմրիլ վարուելի մ՝առջեւ, կամ քանի մը բառերու առջեւ, զոր բառարաններուն խորը կը ծածկենք, չ՝ունինք ո՛չ տօներ սիրոյ Աստուծոյն գալուստն ողջունելու համար, ո՛չ ծէսեր, արարողութիւններ՝ սէրը փառաբանելու, հանդիսաւոր կերպով հռչակելու համար։ Նոյն իսկ յաճախ հայրն ու մայր կ՝ուզենան թէ իրենց մանչը մարդ եղեր է, թէ իրենց աղջիկը կին եղեր է։ Լուսաբարուհին է միմիայն որ կը ծանօթանայ անոնց գաղտնեացը, չարամտութեամբ մը կը ծիծաղի անոնց վրայ, եւ անոնց մանրամասնութիւնները կը մեկնէ եւ կ՝բացատրէ սենեկուհիներուն կամ ընտանիքին խոհարարուհիին, եւ գիշերային առանձնախօսութիւնները ու մթին նրբանցքները՝ ոմիրի մը պէս՝ կը ծածկեն կենդանի ուժի մը սնոցումը, որ կը փոխէ եւ կ՝կրկնապատկէ կեանքը։

Այս ամէնուն զգուշաւորութեան մէջ ամեն ինչ պախարակելի չէ։ Բայց այսօր ո՛չ մերկ քալելու չափ վայրենի ենք, եւ ո՛չ ալ մերկութիւնը խանգարելու չափ առաքինի։

(*) Էր տօնախմբութիւն մեր բաւին տեղ չի ներուի գործածել տօնոյթը, քանի որ մեր նախնի մատենագիրք՝ աղեւորութիւն բառին տեղ ներուեր են գործածել աղեւոյր բառը, կամ սովորութիւնի տեղ սովորոյթ։ Ցաճախ տկանչի նախապաշարում մ՝եւ եթէ ներդաշնակութիւնը բառերու մէջ։ Սովորոյթը բնոյթ կ՝լինի։

Արբունքին ժամանումը չենք տոներ։ Ընդհակառակն մեզմէ աւելի անմշակ՝ տգէտ շատ ժողովուրդներ արբունքին արշալոյսը կ'ողջունեն տոներով ու արարողութիւններով՝ որք շատ մեծ կարեւորութիւն ունին բաղդատական Հոգեբանութիւնը լաւ եւս ուսումնասիրելու համար։ Այս տեսակէտով պիտի քննենք արագավէս Բաֆրուհիներուն եւ Աստղաբուհիներուն սովորոյթը։

Երբ դեռատի Բաֆրուհիք չափահաս են, կանայք իրենց շրջանակին մէջ կ'ընդունին արարողութիւններով, զոր Նէօհոզ համեստ Միսխոնարը չուզեր նկարագրել այն տեղեկագրին մէջ, զոր 1882ին Գերմանական Մարդաբանութեան Ընկերութեան մատուց։ Կը բաւականանայ յայտարարելով թէ՝ հոն իրենք լրենի սանձարձակ անառակութեամբք կը պագշտին (մարմնական մղութեամբք խառնակիլ)։

Ըստ Ելիսէ Շէդլիզի (Ֆրանսացի նշանաւոր աշխարհագիր) Զուլուները, երբ իրենց աղջիկը վեց ամսու լինի, կը կորեն, կը կտրեն, կ'հանեն ձեռքի մատներէն մէկուն, աւելի յաճախ ձախ մատնէ մատին վերջին ոսկորը, եւ զայն կը թաղեն նորածին կովու քակորին (թրիք) մէջ, անոր վրայ կորուած մատին վէրքին արունէն կը կաթկթեցնեն։ Այս թրիքէ եւ արիւնէ շաղուած, զանգուած պագցամաթը կը դրուի հիւղեկին տանեաց վրայ։

Վայրենիներու մէկ քանի տեղեր՝ հայրը կը փրցնէ գեղեցկագոյն կովու մը ագիէն քանի մը ձար (կենդանիի երկար մազ), որով մայրը կ'շինէ մանաւոր հիւսք մը, զոր կը կապէ տղուն ճիտը, եւ այս կովու մազէ հուսածը յաւուրթի (նուսխայ) տեղ կը ծառայէ։ Այս կոշն այլ եւս նուիրական է, ո՛չ կը ծախուի, ո՛չ ալ կը փոխանակուի ո՛ եւ է պատրուակաւ։ Այս կոշն այլեւս կը լինի քոյրն ու ընկերուհին ձեռատեալ մանկան, որուն կը հաղորդէ իր ոյժն ու առողջութիւնը։

Երբ դեռատի Բաֆրուհիները կին ըլլան, (այսինքն ամսականը տեսնեն) կ'ենթարկին սիրոյին գաղտնի խորհուրդներն հասկնալու համար տեսակ մը սովորական չարչարանաց։

Տան տիկին մը կը ժողվէ անոնցմէ մէկ քանիները, կը տանի գետը, կը տեղաւորէ զ'անոնք գետեզերքին կնիւններուն (սալ) եւ եղէգներուն մէջ։ Կը հսկէ անոնց մանկավարժութեանը, որ կ'տեւէ վեց շաբաթէն մինչեւ վեց ամիս. կը վարժեցնէ զ'անոնք առանին աշխատանաց եւ իդական արհեստներուն, եւ ամենէն առաջ բահ գործածելուն ու փորելուն։ Այս կրթութիւն ծեծելով եւ սոսկալի տանջանքներով կ'կատարուի։ Հրահանգի ու մարզանքի այս ժամանակին մէջ, չեն կրնար կաթ խմել։ Իրենց մարմինը ծածկող հագուստը կը հանեն, կը մերկանան, եւ զգեստի տեղ մսխիրէ ու ճերմակ կաւէ զանգուած շաղաղով մը կը ծեփեն իրենց մարմնոյն մորթն ու միսն. իրենց ձեռքով կը հիւսեն կնիւնէ վերարկու մը, կը շինեն դրդումի կուտերէ մանեակ (կերտանելիս) մը եւ գոտի մը, այն համոզմամբ որ դդումին կուտերուն չափ արդասաւոր՝ շատ ըլլայ եւ իրենց ծնունդը կամ ծնածները։ Երբեմն երբեմն էրիկ մարդու պէս կը հագուին եւ այլանդակ ձեւեր, ծպտեալ կերպարանափոխումներ կ'առնուն։ Ձեռքերնին կառնեն պէնքեր, գաւազաններ, կը խաղցնեն եւ հաղար ու մէկ խենդութիւններ ի'գործ կը դնեն։ Խոհեմութիւն է անոնցմէ հեռի կենալ այս յիմարութեանց օրերուն. զի կրնան ձեզ սպաննել առանց պատժուելու։

Աֆրիկացի այս նորասեռ Եւաները կ'սպասեն մեծ օձին այցելութեանը, որ դայ եւ խորհուրդին վերջին գաղտնիքն հաղորդէ եւ անոր վարժեցնէ զիրենք։ Երբ մեծ օձն երեւի, արարողութիւնն ալ կ'աւարտի։ Ալ անկէ վերջ կ'ածիլեն իրենց մարմնոյն բոլոր մազերը, եւ իրենց աշակերտութեան այս վերջին գիշերը կ'անցնեն գետափունքի եղէգներուն մէջ երգելով, սուլելով, չչելով, յեռոյ կ'վառեն մեծ կրակ մը, եւ իրենց կնիւնէ հագուստներն անոր մէջ կ'նետեն, կը ցաթկատեն կրակին բոլորտիքը, ծափ ծեծելով. ոտքերնին գետնին զարնելով։

Հետեւեալ առաւն կանուխ կ'լոգանան (լոյնան) գետին մէջ. կը լուան կ'մաքրեն զիրենք ծածկող սիկն ու ոլոմը, կաս կարմիր կ'ներկեն իրենց մարմինը, կ'օծուին (կ'քսուին) ճարպով (իչ եաղի) մը. որով փաս փառչախ կ'պսպղան ու կը վերադառնան իրենց գեղը ուր կ'ընդունուին մեծ հանդէսներով։ կ'անուանեն իրենց մէկը մեծ թագուհի, որ ինքն ալ իր կողմանէ իբրեւ թագաւոր կընտրէ երիտասարդ մը, եւ միւս բոլոր ընկերուհի-

ներն ալ կ'ընտրեն իրենց համար մէյմէկ ասպետ (գավալիէ,)։ Ոչ ոք մնալու է մինակ. եւ եթէ գտնուի մէկը՝ ու չափազանց երկչոտ լինելուն համար չի կարենայ գավալիէ մը ինքնիրենը փնտռել գտնել, հռոմուկ տանտիկիններուն պարտքն է հատ մ' ալ այն անճարակին համար ճարել։

Այնուհետեւ ալ օրակարգին առաջին խընդիրն է զբօսնուլ այն ալ սիրոյ օրհներգ մը է։ Եթէ այս զբօսանաց պահուն պատահումը լինի. այսինքն գավալիէն զ'տարան. խորած լինի. յանցաւոր, մեղանչող Ադամին ծնողքը կովեր կ'ընծայեն գեռատի աղջկան ընտանեացն եւ աղջիկը ծախու կ'առնեն։ Հերիք է որ չափազանց սուղ չըլլայ աղջկան գինը։ Ի'հարկին մանչուն ծնողքն աւրուած աղջկան ծնած տղան ծախու կ'առնեն, միայն թէ հայրական հաւը (մանչուն տէտէն) դժկամակութիւն չի ցըցնէ այս մասին։

Լօանկօի (որ հարաւային Ամերիկայի արեւմտեան ծովեզերքը՝ Գոնկօի գետաբերնին մօտ երկիր մ'է), սեւամորթները, երբ աղջիկ մը, դաշտանը (ամսականը) առաջին անգամ տեսեր է, կ'առնեն կը տանին զ'այն մասնաւոր խրճիթ մը, եւ մինչեւ պմուսին մը հոգացած օրը՝ նուիրական կոյս մ'է (նիոմպիի կամ ձիիոմպի)։ այս բառը կ'նշանակէ նաեւ հիմէնեան թաղանթ (զար)։ Այս խրճիթներէն ամեն մէկուն մէջ երեք աղջիկ միայն կը սղմին, կը բնակին։ Աղջկանց ծնողքն իրենց զաւակաց հոգը կ'յանձնեն, կ'վստահին կնոջ մը, որ յարմար ժամանակին կը կրթէ զանոնք սիրային գործերու մէջ։ Փոքրիկ զանգակի մը ձայնմ'եւ դրան փակումը կ'հասկցնէ հետաքրքիրներուն (մասնաւորապէս զօրաւոր սեռին) թէ տունն անբռնաբարելի է։ Ընդհակառակն՝ երբ զանգակը ձայն չի հաներ, եւ դուռը բաց է. կ'մտնեն կուսութեան սրբավայրը, խրախուանք ու նուագերգումներ ընելու համար։ Կուսանք կարմիր փոշուով կը չիուին, եւ կ'օծուին արմաւենիի իւղով։

Կուսական այս խրճիթարգիլումը կը տեւէ առառաւելն մինչեւ որ դաշտանի օրերն անցնին, բայց ծնողաց ուզելովը կամ գեռատի աղջկան փափաքելովը կրնայ աւելի շատ երկարիլ։ Խրճիթարգելի օրն աւարտածին պէս, կոյսը կ'երթայ ծովուն կամ գետոյն եզերքը, կ'լուացուի, յետոյ՝ հագուած ու չքուած, ընկերուհիքը զ'այն յաղթանակաւ տուն կը բերեն։ Խաղեր կանչելով, պար ցատկելով (նուագ բարեվայելուչ կերպով) կը տօնախմբեն կնոջ այս օծումը (կին եղած լինելու չափահասութիւնը)։

Բէքուէլ - Լօէքսա նշանաւոր գիտնական ուղեւորն անգամ մը տեսաւ խսիրի մը վրան սիրոյ առաջին գիշերուան յոյժ պերճախօս մէկ ներկայացումը։

* * *

Աւստրիալական բոլոր ցեղերուն մէջ կ'մերժեն մարդ մը ամուսնացնել, եթէ այն չէ անցած գաղտնի խորհրդոյ արարողութենէ՝ որով ուեւէ Աւստրիալիացի՝ Մարդ կ'օծուի կը հրաշակուի։ Այս խորհուրդը կատարելու համար երբեմն այնքան սաստիկ ու չարաչար տանջանքներով կը խոշտանգեն խեղճ մարդը, որ առողջութիւնը կամ կեանքը վրայ կուտայ, եւ Տաւսըն Անգլիացին կը հարցնէ ինքնիրեն, թէ այս վայրագ արարողութիւնը նոյն նպատակը չունի՞, զոր ունէր հին Սպարտական բաղանիքը, (Ասոր բացատրումն այլ անգամ)։ Գօլէն Անգլիացին որ Աւստրալիական բարուց ու սովորութից վրայ ամենէ աւելի հին խօսող մատենագիրներէն է, 1789 ին նկարագրած, հրատարակած է Լօնտոնի մէջ սոյն արարողութիւնը, որ կ'տեւէ տասն եւ երկու ամիս։ Այս ատեն եկամուտը (նորավարժը) Աւստրիալերէն միւդնեզդ կը կոչուի։ Բայց վերի կողմի հեւանները (առջեւի ակռաները, բառ նախնեաց՝ զոր Վենետիկի առաձեռն բառարանը դրած է) չեն քաշեր հաներ՝ ինչպէս կ'ընեն ուրիշ ցեղեր։ Հեղինակը կը գոհանայ ըսելով թէ՝ նորավարժին մօրուքին բոլոր մազերը կը փրցնեն, թէ ցեխով խառն ջուր կ'խմցնեն, եւ յետոյ իրեն ցեղին կը յանձնեն։ Այս շրջանաւարտն իրեն կին ըլլալիք աղջկան քով կ'երթայ։ Կրնան իրարու երես նայիլ, բայց չեն կրնար իրարու հետ խօսիլ։ Երբ երիտասարդին մօրուքին մազերը վերստին կը բուսնին, աղջիկն ալ հարսնցու՝ կարգուելիք տարիքը կ'մտնէ, օրիորդն իր ցեղէն կ'բաժնուի եւ կեսրոջ կամ էրկանը ազգականներուն կը յանձնուի։

Պրուկ Սմիթ կ'ըսէ՝ թէ այրերու չափահասութեան արարողութիւնը խիստ գաղտնի կը պահուէր երբ վայրենի վիճակի մէջ էին, եւ գաղտնիքն յայտնողը մահուամբ կը պատժուէր։ Սակայն այժմ Եւրոպացւոցս հետ

ընտանեցած լինելնուն համար թող կուտան որ ներկայ դտնուինք իրենց հանդէսներուն։ Աւստրալիոյ Վիկթորիա նահանգին մէջ այր հռչակուելու այս արարողութիւնն՝ որուն կ'ենթարկուին 14—15 տարեկան տղաքները՝ կը կոչուի բնիկներուն լեզուով դիպ-պիդ։

Այս ցեղին մէջ մեծ աղդեցութեան տէր ամուսնացեալ մարդ մը կը կատարէ «դիպ-պիդ»ը։ Կը վազէ տղուն վրայ, եւ ձիգ մը սեղմելով կ'սկսի սուր կայծքարի կտորով մը ածիլել մազերը, քառորդ բթամատի մը չափ բարակ փունջ մը կը ձգէ, որ ծոծրակէն մինչեւ ճակատն հասնի։ Կաւով կը ծեփեն, կը ծածկեն գլխուն խոչդուած մասը։ Օքսօսմի (երկրին յատուկ պարկաւոր երկի մը) մորթովը տարօրինակ զգեստ մը կը հագցնեն։ Կաւիճով, տիղմով, փոշիով, ածուխով կամ ուրիշ աղտիւրով (աղտոտութիւն) մը խառնուած շախաղով մը խոշոր խոշոր գծերով կը ներկեն, կ'նկարեն մարմնոյն մերկ մնացած մեծ մասը։ Թէեւ ձմեռն ալ պատահի, նորավարժը չի կրնար հագուստ հագնիլ։

Այսպէս ծիծաղելի եւ այլանդակ կերպով հագուած կ'երթայ թափառական բանակ դրած ցեղերու մէջէն, թեւին տակ կողով մը, որուն մէջ կ'ժողովէ կ'լեցնէ կարելի եղածին չափ աղտոտութիւններ զոր գտնէ, եւ շարունակ կը պոռայ, դիպ-պօ-պօ-պօ-պիդ։ Ոչ ոք անոր հետ չի խօսիր, ոչ ալ անոր հետ խասիւ վարուիլ կամ չեխել զայն։

Արհիթէ մը մէկուն դուրս ելնելը տեսածին պէս՝ իսկոյն անոր կ'նետէ իր կողովին աղտոտութիւնները, բայց չի կրնար ոչ իսկ ճիթէ մը ներս մտնել, ո՛չ ալ ջուր բերող կնկան մը բան նետել։

Խել մը օրերէն վերջ, որոց թիւն երբեմն կը փոխուի, համեմատ այն պարագայից, զոր միմիայն հիները գիտեն, երբ մազերը կ'սկսին վերսին բուսնիլ, կը յանձնեն զայն կնիկներու, որք զայն կը լոգցնեն, կ'լուան, դէմքին վրայ սեւ գծեր կ'նկարեն, եւ կը կաքաւեն, պար բռնելով կը խաղան անոր առջեւ։ Այս վայրկեանէն սկսեալ՝ այլ եւս մարդ՝ այր եղած է, ազատ է, եւ կ'ներուի երթալ զրացի ցեղերէն աղջիկ մ' առեւանդել (դողնալ) եւ իրեն կնիկ ընել։

Այս արարողութիւնն աւելի ծովեզերեայ Աֆրիկացւոց մէջ գործածելի է, եւ գաղթականութեան միւս մասանց մէջ կը տարբերի, ինչպէս դիտած, ուսումնասիրած են Անգլիացի մարդաբան գիտունք եւ ընկերաբան ուղեւորք։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԽԱՊԱՇԱՐՄՈՒՆՔ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

ԵՒ

ԹԷ Ի՞ՆՉ Է ԲՈՒՆ ՈՂՈՐՄԱԾԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Այս գիտութեան նկատմամբ՝ շատ մը սխալ ըմբռնումներ ունին այն մարդիկ՝ որք զ'այն լաւագոյն ճանաչելու էին։ Այս սխալներն յաճախ առաջ կուգան, առանց կարդացած ըլլալու՝ Քաղաքական տնտեսագիտութեան մէջ ամեն բան գիտնալ կարծելէն։ Ո՛չ մէկ ողջամիտ անձ չի գործեր դիմախօսելու սա սխալը՝ թէ ինչո՞ւ տարրագէտ մը՝ տարրագիտութեանը վրայ, աստեղագէտ մը՝ խաւարմանցը վրայ, կամ նոյն իսկ երկրաբան մը՝ ժայռերուն ու բրածոյիցը վրայ խօսեր է։

Բայց իւրաքանչիւր ոք, այս կամ այն կերպով, իր կարծիքը կունենայ գէշ հասկցուած վաճառականութեանը վրայ, վեր՝ սուղ գին վճարուած թուշակներուն վրայ, աշխատանքը վար կամ ամսան գնով վճարել տուող անիրաւութեան վրայ։ Այս մարդիկ չեն գիտեր թէ այս նիւթերը տարրագիտութենէն, աստեղագիտութենէն կամ երկրաբանութենէն աւելի դժուարին է իրապէս հասկնալը, եւ թէ ամբողջ կեանք մը ուսումնասիրում չ'օգտեր անոնց վրայ ստուգութեամբ խօսիլ կարենալու համար։ Եւ սակայն սովորաբար աւելի վստահութեամբ լեցուն խօսողներն անոնք են, որք երբէք ուսած չեն քաղաքական տնտեսագիտութիւնը։

Ճիշտ ինչպէս երբեմն կ'ատէին բնական գիտութիւնը, նոյնպէս եւ այսօր տգէտ կասկածանք մը, նեղրտութեամբ մը կը խօսին քաղաքական տնտեսութեան դէմ։ Մարդ կը սիրէ իր յատուկ դրդումներուն ու նախապաշարմանցն հետեւիլ։ Բռնարարած, ճնշած կ'ըլլանք զինքն երբ իրեն ըսենք թէ՝ ինքը կ'ընէ ճիշդ այն բանը՝ որ զինքն իր փնտռածին բոլորովին հակառակ նպատակին պիտի առաջնորդէ։ Օրինակ առնենք ինքնակոչ ողորմածութեան պարագան։ Շատ գթասիրտ մարդիկ կը մտածեն՝ թէ առաքինական գործ մ'է աղքատ մարդոց տալ ողորմութիւնը, զոր կը խնդրեն, առանց քննելու աղդեցութիւնը, զոր այդ ողորմութիւն պիտի ներ-

գործէ այդ մարդոց վրայ։ Ողորմութիւնն ընդունող մուրացկանին հաճոյքը կը տեսնեն, բայց չ'են տեսներ անոր վերջին արդիւնքը, այսինքն մուրացկաններու թուոյն յաւելումը։ Մեր աչքին առջեւ տեսնուած աղքատութիւնն ու սոխիրները մեծաւ մասամբ անցեալին գէշ հասկցուած ողորմածասիրութեան արդիւնքն են, ողորմածասիրութիւն՝ որ ժողովրդէն բազմութիւն մասի մ'անհոգ, անանխատես եւ ծոյլ լինելուն պատճառ եղաւ։ Քաղաքական Տնտեսագիտութիւնը կ'ապացուցանէ թէ դիպուածական ու անխորհուրդ ողորմութեան տեղ, աւելի լաւագոյն գործ մ'ըրած կրլլանք. երբ ջանանք ժողովուրդին կրթութեանն հոգ տանիլ, անոր աշխատիլ սորուեցնել, օրուան ապրուստը ճարել եւ խնայողութիւն ընելով վտառակէն բան մը պահել իր ծերութեանը առեն՝ իրեն օգուտ՝ ու օգնութիւն մ'ըլլալու համար։

Եթէ մէկն իր ծուլութեան եւ անանխատեսութեան մէջ յարատեւէ, հարկաւ պիտի կրէ անոր հետեւանաց դառնութիւնն ու տառապանքը, բայց որովհետեւ գործելու այս կերպը կրնայ խիստ երեւիլ, տնտեսագէտք դատապարտելի կը համարուին զգայուն այլ վատթարացած սրտի տէր մարդոց կողմանէ։ Դիտութիւնն այս կերպով մտածելուն համար անողոք ու անդութ կը սեպեն եւ կը հետեւցնեն, թէ գիտութիւնն ուրիշ առարկայ չունի բայց միայն հարուստն աւելի հարուստ ընել. եւ թողուլ որ աղքատը ոչնչանայ իւր չքաւորութեան մէջ։

Այս ամենը սխալանք միայն է։

Տնտեսագիտութիւնն՝ երբ կը փնտռէ թէ մարդն ի՞նչպէս կրնայ աւելի դիւրութեամբ ստացուածքի ու ընչից տէր լինելով հարստանալ. չի սորուեցներ բնաւ թէ հարուստը՝ ագահի մը պէս, իր ունեցածը կծիկ ընելով պահելու է. ոչ ալ վերջս անուտակին պէս, շռայլ յիմարութիւններով վատնելու է։ Գիտութեան մէջ չի կայ բացարձակօրէն բան մը տարհամոզելու համար հարուստը՝ իր հարստութիւնը միանգամայն վեհանձն ու իմաստուն կերպով ծախսելու մասին։ Կրնայ խոհեմութեամբ իր ծնողացն ու բարեկամացը օգնել։ Կրնայ հիմնել օգտակար հաստատութիւններ. ինչպէս մատենադարաններ, թանգարաններ (musé), հասարակաց զբօսավայր պարտէզներ, հիւանդանոցներ, ու նպաստաւորել ժողովրդին դաստիարակութիւնը կամ հաստատել բարձրագոյն կրթութեան չէնքեր, կրնայ մխիթարել այնպիսիներ՝ որք կը տառապին դժբախտութիւններէ, որոց կանխաւ առջեւն առնելու անկարող դտնուած են։ Անկար հիւանդները, կոյրերը եւ բոլոր անոնք, որք իրենք իրենց օգնելու բոլորովին անկարող են, բնականաբար հարուստին ողորմածասիրութեանն արժանաւոր են։ Տնտեսագէտին բոլոր ուզածը սա է թէ՝ «ողորմածասիրութիւնը ճշմարտապես ողորմածասիրութիւն ըլլայ», եւ օգնել ուզածներուն անիրաւութիւն չըլլայ։ Տխուր է մտածել թէ՝ մինչեւ այսօր շատ չարիք եղած է անոնցմէն, որք միայն բարիքը կուզէին։

Ոչ նուազ տխուր բան է միանգամայն տեսնել հաղարաւոր մարդիկ՝ որք կը փորձեն բարեգործել, բարեկամել իրենց դիրքն այնպիսի միջոցներով, որք ճիշդ հակառակ արդիւնքն արտադրած են. գործադուլներով, մեքենաներու գործածութեան դէմ հակառակելով, հարստութեան արտադրութիւնը նուազեցնելու սեղմումներով։ Աշխատաւորք կամ գործաւորք իրենք իրենց յատուկ քաղաքական տնտեսագիտութիւն մը չինած են, կ'ուզեն հարուստ ըլլալ ճիգ թափելով՝ որ աւելի շատ հարստութիւն չարտադրեն։ Կը տեսնեն իրենց ըրածին արդիւնքը, բայց ոչ վերջնական հետեւանքը։

Նոյն բանը կը տեսնենք նաեւ ազատ փոխանակութեան (libre échange) խնդրոյն մէջ։ Անգլիոյ մէջ՝ կ'ըսէ Անգլիացի Տնտեսագէտը՝ վերջապէս վաճառականութիւնն ազատ թողելու իմաստութիւնն ունեցանք։ Ուրիշ երկիրներու մէջ, եւ մինչեւ իսկ Աւստրալիական դաղթականութեանց (Անգլիական ստացուածք) մէջ, կան օրէնքներ՝ որք կարգելուն ուրիշ երկիրներու առոյր բերքերէն օգտուիլ։ Շատեր կան այն կարգի մարդերէն, որք կը մերժեն ընդունիլ սա ճշմարտութիւնը թէ՝ հարստութիւնը կ'աւելնայ երբ այն կ'արտադրուի հոն, ուր մարդ աւելի դիւրութեամբ եւ աւելի առատութեամբ կրնայ արտադրել զայն։ Վաճառականութեան ամեն մէկ հրապարակ, ամեն մէկ քաղաք, իւրաքանչիւր ազգ հայթայթելու է ինչ որ լաւագոյն կերպով կը ծախսի, եւ ուրիշ արտադրութիւնքն ալ գնուելու են այն տեղերուն մէջ, ուր կրնայ նաեւ դանանք ամենէն աւելի դիւրութեամբ գտնել, ճարել։

Քաղաքական Տնտեսագիտութիւնը մեզ կը սորուեցնէ մեր ամէն մէկ ըրած անմիջական գործէն անդին՝ հեռուն նկատել, եւ փնտռել շահն ամէն հասարակութենէ եւ նոյն իսկ ամբողջ բոլոր մարդկութենէն. Անգլիան իւր ներկայ առեւտրական բարգաւաճանքը մեծաւ մասամբ կը պարտի այն գիտութեան զ՚որ Ատամ Սմիդ աշխարհին աւանդեց, իր «Ազգաց հարստութիւն» անուն գրքին մէջ։ Ան սորուեցուց ազատ աշխատանքին, ազատ վաճառականութեան արժէքը. եւ այսօր, այս մեծ գրքին հրատարակումէն հարիւր տարի վերջը՝ գտնուելու չէին իւր դասերուն պարապ տեղն հակառակող այնքան հասկցումէ զուրկ մարդիկ։

Ստոյգ է որ եթէ ժողովուրդը չի հասկնայ ճշմարիտ քաղաքական տնտեսագիտութիւն մը, ուրիշ սուտ ու սխալ հաս մը կ՚շինէ ինքն իր ուզած ձեւով։

Անոր համար՝ տիրական հարկ է որ ամէն ոք, այր թէ կին, չի կրթուի առանց մեր այս սորուելիք գիտութեան վրայ գաղափար մ՚ունենալու։

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ ՍՈՅՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ

Սկսինք հաստատել այն կարգն՝ որոյ համեմատ քաղաքական տնտեսագիտութեան մէն մի բաժանումը կամ ճիւղը պիտի բացատրուի համառօտակի։ Առաջին անգամ մեր գիտնալիք գլխաւոր բանն այն է թէ՝ յ՚ո՞ր աստիճան կը կայանայ հարստութիւնը՝ որ այս գիտութեան առարկան է։ Երկրորդաբար՝ պիտի փնտռենք թէ՝ ի՞նչպէս կը գործածեն հարստութիւնը, կամ զայն ի՞նչպէս կ՚ստանան, պիտի տեսնենք թէ՝ հարստութիւն չի սեպուիր եւ ոչ մէկ բան որ չի կրնար բանի մը գործածուիլ. եւ հարստութիւնն ունենալէ առաջ՝ գիտնալու ենք թէ ի՞նչ բանի գործածելու ենք։ Երրորդաբար՝ պիտի քննենք թէ հարստութիւնն ի՞նչպէս կ՚արտադրի, ի՞նչպէս գոյացած է։ Չորրորդաբար՝ զ՚այն արտադրելէն վերջը՝ ի՞նչպէս կը բաժնուի այն այլ եւ այլ դաս մարդոց մէջ, որք հարստութիւնը արտադրելուն օգնած են։

Համառօտակի՝ կրնանք ըսել թէ Քաղաքական Տնտեսագիտութիւնը կը խօսի 1°. Հարստութեան բնութեանը. 2°. Անոր սպառմանը. 3°. Արտադրութեանը. 4°. Բաշխմանը վրայ։ Տուրք (impôt) երուն վրայ ալ քանի մը խօսք ընելն հարկ է, պէտք է որ իւրաքանչիւր երկրի հարստութեան մէկ մասն հաւաքուի, Տէրութեան կողմանէ Ազգին պաշտպանութեանն եւ կառավարութեան ծախքերը վճարելու նպատակով։ Բաշխման գլխոյն մէջ հաւանականօրէն կրնան զետեղուիլ տուրքերը։

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Ազգային առաջնակարգ սեղանաւոր Թաշճեան Աղնուաշուք Սարգիս էֆէնտիի Դուստրն՝ Օրիորդ Արմէնուհի՝ որ Հայոց կրթեալ գեղեցիկ սեռին փայլերէն մին է՝ ամուսնացաւ Ազգային ծանօթ տպարանապետ Օէրվիչէն էֆէնտիին հետ։ Կը մաղթենք անփուշ ու անթառամ պսակ, եւ խաղաղ ու երջանիկ ապագայ։

—Ազգային Մամուլն և Հայ հասարակութիւնը ցաւագին տիրանօք մ՚հաւանեցաւ, երբ յանկարծ լսեց Տաճեան Բարձր. Արթին փաշայի վեսայ՝ Վսեմ. Տոքտոր Հ. Էֆէնտի Նազարեանի զոյգ մը հրեշտակատիպ դստրիկներուն՝ Արթին փաշային ալ՝ աչքի լուսի չափ սիրելի՝ այդ ջուխտը թոռնեկուհեաց՝ Շուշանիկին և Անայիսին մահերը՝ կարմրատէն, բաժնելով ապա Վսեմ. Տոքտոր և Տիկին Հ. Նազարեանի և Տաճեան գերդաստանին ցոյն տարաժամ կսկիծը. կ՚մաղթենք երկնային մխիթարութիւն, որպէս միայն կարելի է ընուլ այն պարագայ՝ զոր զաւակաց մահն ու գերեզման կ՚պեղեն ու յաւիտեան բաց կը ձգեն ծնողաց՝ մանաւանդ երիտասարդ ու բարձրագոյն կրթութեամբ մշակեալ դիւրազգած ծնողաց՝ սրտերուն մէջ։

— Եւ ո՞ր զգայուն սիրտ անցեալները չ՚զգեցաւ սուգ դառնակսկիծ, երբ Ազգ. լրագիրք գուժեցին վաղեմի Ն. Շահնազարեան վարժարանի նշանաւոր աշակերտին՝ և Ղալատիոյ Միջազգային Թղթատարատան գնահատեալ պաշտօնավա-

րին՝ Ազն. Առաքելեան Տիգրան Էֆէնտիին երեքասանամեայ Օր. Մարիամին մահն անողոք։ Աւա՜ղ այն ժպտուն յոյսերուն, այն փայլուն իղձերուն, զոր տասներեք վարդագոյն տարիներ Տիար Տիգրան և Տիկին Թագուհի Առաքելեանի հազար ու մէկ գգուանօքն ու գուրգուրանօք, Մնողական բիւր խանդաղատալիր հոգերովն ու ինամօքը ծաղկեցուցած էին այս չնաչխարհիկ Ամենուհւոյն գեղանոնհ ճակտին վերայ։ Փչեց մահուան դժոխաշունչ սիմուն՝ եւ մէկ ակնթարթի մէջ թառամեցուց ամենքը։ Մեր դըպրոցական ընկերին և սիրելի բարեկամին այս դառն կորուստն Հասարակաց ու Մամլոյ աչօքն արտասուելով՝ կ՚մաղթենք համբերութիւն Նահապետի և սիրտ՝ Քրիստոնեայ իմաստասիրի։

— Կ՚յաւելնք որ Ազգային պաշտօնական շրջանակաց մէջ՝ իրենց անցեալ արդիւնաւոր ու պատուաւոր գործունէութեամբն հանրածանօթ՝ թէ՝ անցեալները՝ Տիրան էֆէնտի Նաղարեան և թէ այս օրերս Պօղոս էֆէնտի Էքսէրճեան, հրաժարական տուին նոր օրերու Ազգ. պաշտօնավարութենէն, որ այնքան պէտք ունի անցեալոյն փորձառութեամբք հմտացած Ազնուաշունչ Տեարց Տիրան Նաղարեանի և Պօղոս Էքսէրճեանի նման առեւտրական ու սեղանաւորական անկախ հրապարակի ծանօթ գործօն ու զգօն Ազգայնոց։

— Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրն անցեալները. Ազգ. Հիւանդանոցի Որբատունն այցելեց. մրգերով, շաքարեղէնով և շաքարբերան խօսքերովն ալ մխիթարելէ յետոյ Ազգին Որբերը, 20 Օսմանեան ոսկի դպրոցին և 2—3 ոսկիներ ալ դըպրոցի Պաշտօնէից նուիրեց։ Նորին Ամենապատուութեան այդ խնկաւէտ առատաձեռնութիւն Ընդհ. Ազգին գոհութեան արժանի է։

— Մեր Ամենաշնորհ Պատրիարք Ս. Հօր քաջալերական ու մխիթարական օրինակին հետեւելու են և մեր թէ արդ քաջուած Ամենաշնորհ, թէ Բարձրաշնորհ, թէ Գերաշնորհ, թէ Արժանաշնորհ Ս. Հարք, գործնապէս ապացուցանելու և իրենց հետ Ազգայիններն ալ գործով համոզելու համար, թէ Ազգին Տունն ու Որբերը՝ Ս. Պատրիարք Հօր նման՝ այցելութեամբք մխիթարելով եւթ Ազգին ճըշմարիտ Հոգեւոր Հայրերը կը լինին։

— Տեղն է ասելիաշուրթն գովեստիւք Ընդ. Ազգին կողմանէ շնորհակալութիւն յայտնել այն պարկեշտ ու ազգասէր քահանային՝ Արժ. Տէր Խաչատուր Տ. Գաբրիէլեան Հօր, որ, ինքնայորդոր մեղուաջանութեամբ, ամեն տարի լիաբուռն դրամներ ու նուէրներ հաւաքելով ազգին ամէն կարգի ու սեռի անհատներէն Ազգին տունն ու անոր անկար ու անտէրունչ պատսպարեալները կ՚մխիթարէ։ Ահա Ազգին ու Եկեղեցւոյն ճշմարիտ Քահանայ Հայրը, Որ Տնօրհնէք կը պատի իր տունէն աւելի Ազգին տունը հոգալու համար։

— Ցոյժ մխիթարական է տեսնել մեր Կաթոլիկ եւ Բողոքական եղբայրները, Լատինական ու Լուտերական մարդասէր Հայերն, Քարոզիչներն ու Քարոզուհիները. Դիմութեան Քոյրերն ու Մարապետները, որք՝ թէ Մայրաքաղաքին և թէ Նահանգաց մէջ, Ազգային ծանօթ տագնապին հետեւանօք արկած եալներն ու կարօտեալները կը մխիթարեն ոչ միայն դըրամով, հացով, հագուստով և ամեն տեսակ ապրեղէններով։ Այլ նաև մարդասէր Միսիոնարք՝ Հայոց դպրոցաղուրկ, ծնողաղուրկ մանկանց համար, վարժարաններ, գործատուններ ու պատսպարաններ կը հիմնեն։ Թէև Խարբերդի մեր «Խիղճ» թղթակիցն՝ այս Ցունվար ամսաթուով գրած էր թէ՝ խումբ մը Հայ որբ տղաքներ՝ գաւառին հեռաւոր գիւղերէն ձմրան սաստիկ ցուրտն ու ձիւնն աչքերնին ա-

ռած՝ սառելու աստիճան, դիմած են Խարբերդ օգնութիւն խնդրել Միսիոնարներէն, որոցմէ անտարբեր կերպով մերժուած՝ ու փողոցէ փողոց բոկոտն մուրացիկ շրջեր՝ և դիշերայն ալ՝ ձիրան սաստիկ ցուրտին տակ՝ անպատսպար՝ փողոցը մնացեր են։ Մեր թղթակիցն՝ ըստ դիպաց, պատահելով այս Ղազարիկներուն, կ'հասկնայ անոնց սրտաճմլիկ պատրանքն և իւր տունը կ'հիւրընկալէ։ Սակայն աղջային թերթերն արդէն իմացուցին թէ՝ Խարբերդի Միսիոնարք Հայ որբոց համար դիշերօթիկ դպրոց բացեր են, ուր անշուշտ ցարդ ճանչցուած ու պատսպարուած պիտի լինին այդ օրինակ լքեալ որբերը։

— Հայոց Ընդհ. Հայրապետն Էջմիածնայ Վեհարանէն Արքեպիսկոպոսն(*) աստիճան շնորհեր, յղեր է Պոլսոյ մեր Ս. Պատրիարք Հօր։ Սոյն Արքեպիսկոպոսն հետ լաւ եւս էր որ՝ մեր Հայրապետը Էջմիածնայ ուտիճ ու ցեց չի դպած գանձէն ալ քանի մը քսակ ոսկիներ ղրկեր Հայ կարօտելոց։

— Դերերջանիկ Աղարեան Սրբազան երկիցս այցելեց Բ. Դուռն, և հեղ մ'ալ ի՝ Պէշիկթաշ, Տատեանց Ապարանքը, Բարձր Արթին Փաշային, Հիւանդոտեսի համար։

— Նորին Սրբազնութիւնն ինքն անձամբ Խասգիւղ դիմելով հսկեց ու բաշխեց բազմաթիւ Հայ կարօտելոց Կաթողիկեայց կողմանէ մատուցուած ողորմածասիրական պարենեղէնքը, նպարեղէնքն ու դրամեղէնքն, որոց հետ եւ հոգեւորապէս մխիթարեց ու քաջալերեց Հայ կարօտեալները, Դերերջանիկ Աղարեան Ս. ի սոյն գործն ամեն կարգի ու կողմի Հայոց գոհութեանն ու գովեստին արժանացած է։

(*) Աւելի լաւ է որ Արք-Եպիսկոպոս ըսելու տեղ, ըսենք՝ Ծայրագոյն Եպիսկոպոս, ինչպէս կ'ըսենք Ծայրագոյն Վարդապետ եւ Ծայրագոյն Պատրիարք։ Ցոյն «Արխ»ը, թող Հայանայ «Ծայրագոյն»ով։

— Անհովիւ Գաւառայ Հովուապետ որոշող Ցանձնաժողովին տեղեկագիրն յոյժ շահեկան ու իմաստուն գործ մ'է։ Լաւ եւս կ'լինէր եթէ հովուապետցու կամ թեմավար կուսակրօնայ հետ ընտրելի առաջարկուէին եւ ամուսնացեալ կրօնականաց դասէն՝ Տէր Մկրտեան, Ճիզմեճեան Տէր Արիստակէս, Տ. Գաբրիէլեան Տէր Խաչատուր, եւ անոնց նման ժողովուրդ հովուելու մէջ վարչական ու գործնական փորձեր ցցուցած ուրիշ քանի մը քահանայ հայրեր ալ, մանաւանդ այսպիսի ատեններու մէջ, ուր ժողովուրդը շատ տեղ աւելի պիտի օգտի ամուսնացեալ կրօնականէն։ Ինչպէս Ադրիանապոլսեցի Հայք կ'օգտին այսօր Առաջնորդի փոխանորդ Տէր Արսէն քահանայէն, որ Դեր. Մեսրոպ Ս. Հօր խնամոտ ձեռաց տակ ժողովուրդն Հովուել սերտած է։

—Առաջնորդընտիր Ցանձժողն. Աղգ. վարչութեան հետ միանալով լաւագոյն գործ մ'ըրած կ'լինէր, եթէ ստիպէր ու համոզէր որ մէն մի անպաշտօն Եպիսկոպոս վրան ձեռնադրուած վիճակը վերադարձնէր։ Եպիսկոպոս մը որ՝ վիճակին վրայ ձեռնադրուի, նոյն վիճակին ու եկեղեցւոյն հետ հոգեւորապէս պսակեալը է։ Եթէ մարմնաւոր պսակներու լուծումը կամ թողուիլը չենք ներեր. էր՞ ներենք հոգեւոր թողուիլները։ Կրօնականք Աղգին Առաջնորդող դասն ըլլալով՝ բաց աչք առաջնորդելու են մեզ, որ՝ ամեն խորիսորատէ փրկեն ժողովուրդը։

— Աղգ. լրագիրք ծանուցին թէ՝ նորէն մէկ քանի սանեակ վարդապետցուներ պիտի յղուին Դպրեվանքը, որ ծախուց նոր բեռ մը պիտի դնէ Աղգին կռնակը՝ որ արդէն ծախուց տակ հոգեվար կը հեւայ։ Աղգ. վարչութիւնը միանգամ'ընդ միշտ վարդապետ հասցնելու իբր յարմար Վանք՝ ընտրելու է Երուսաղեմայ Հայոց Ս. Յակոբ Վանքը։ Աղգն ասկէ աւելի ոչ

յարմար ոչ կանոնաւոր վանական հաստատութիւն ունի, եւ ոչ կարող է ունենալ։ Ուրիշ վանքերու մէջ վարդապետ հասցնելու համար լինելիք ծախքն յանձնելու է Երուսաղեմայ Հայոց Վանքին, ուր միայն կրնայ Ազգը կարդապահ եւ ժողովուրդ հովուելու յարմարագոյն վարդապետներ հասցնել։ Փորձն ալ յայտնի է, այսօր Ազգին բոլոր կարող կրօնականք ու առաջնորդք Երուսաղեմայ միաբաններն են, Տ. Մելքիսեդեկ Մուրատեան, Տ. Հմայեակ Դիմաքսեան, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հանդուցեալ Կաթողիկոսն եւ այլ շատեր, ինչպէս վերջերս Տիարպէքիրի եւ Ուրֆայի առաջնորդ վարդապետները, որոց մասին Պոլսոյ լրագիրք եւ Գաւառին թղթակիցք մեծ գովեստիւք կը խօսին։ Իբրեւ լոկ գրագէտ փայլել փափաքող վարդապետներէն աւելի, վարչագէտ Վարդապետներու պէտք ունինք, այսօր աւելի քան երբէք, որք՝ գրչին հետ գիտնան շարժել եւ գաւազանն, ու իրենց հօտը փարախէն չ'ուժացնել։ Արդարեւ ամէն վարդապետ՝ գրագէտ է, զի, երեկոյ թէ առաւօտ, Գրքերու Գիրքն է զոր կը կարդան եւ գրեալու դիրն է իրենց տաղելիքը։

— Այժմ առաւել քան երբէք մեր կուսակրօն կղերականները Մամլոյն մէջ ու Հանրութեան առջեւ քաջալերականով արտասանելու ենք. որ՝ իրենք ալ «Քաջ Հովուի ինչպէս աւելի գօտեպնդին, քան թէ աւելորդ քննադատականներով զանոնք խոցոտենք ու լքանենք, ընդհանուր խոցոտումի ու լքումի սոյն տաղնապին մէջ։

Անցեալ օր Տոգտոր Ա. Դարադաշ Վիէնայի կեանքէն առնուած միջապատումի մ'առթիւ՝ «Լռութիւնն ոսկի է», կը գրէր։ Այսօր ալ մեր կարող ու արժանաւոր կրօնականաց նկատմամբ քննադատականներու լռութիւնն իրօք ոսկի է։

Այսօր համայն աշխարհի մէջ՝ մարդասիրական մեծ գործերն բարեկրթական հաստատութիւնքն ու մեծագոյն հանճարները կուսակրօնաց և կուսակրօնուհեաց կ'պարտինք։ Քրիստոնէութիւնն անոնց պէտքն զգայեր, հաստատեր է եւ դարեր նուիրագործած են անոնց կարգերը, որ գրեթէ հաւատոյ մասանց պէս, այլ ևս, նուիրական, անհրաժեշտ, անբռնաբարելի է անոնց գոյութիւնը։ Զանոնք Ազգովին զ'Այնս ժողովրդին օգտին աւելի համապատասխան ու նպաստաւոր վիճակներու ու դիրքերու մէջ դնել ու աւելի ապնուայնել, եւ աւելի շահագործել զ'անոնք, Մեր կուսակրօն Հարք պահած են մեր Ազգը, մեր կրօնքն ու մեր դրականութիւնը։

Իր կոչմանն ու պաշտօնին անարժան ու անճարակը՝ լինի կրօնական թէ աշխարհական, արդէն արհամարելի ու մերժելի է։ Յարգենք մեր Կրօնականները։

—Ճէրիտէի Շարգիէի Տէրն ու Տնօրէն Ճիվէլէկեան Տիգրան էֆէնտիի Մայրն Տիկին Գայիանէ՝ 80 ամենի հասակին մէջ՝ հանդեաւ ի՛ Տէր, հակառակ այնքան բժշկական դարմաններու։ Մեր Պատուարժան և դիւրազգած Պաշտօնակցին կը մաղթենք Երկնային մխիթարութիւն եւ Աւետարանական համբերութիւն։ Երանի՝ Մօրն՝ Որոյ նշխարքն իւր զաւակաց արցունքին կարօտը չի քաշեցին։

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Առ Արեւելեան Մամուլն Զմիւռնիոյ

Որ ողջունեց «Հանրագիտակ»ի Ծնունդն իւր գուրգուրալի եւ խրախուսալի բացատրութեամբք։ Մի օր, աղուաբարոյն, բիւրասիրտն ու բիւրամիտն Գրասէր—Ատոմ (Եղիա Տէմիրճիպաշեան) հրապարակագրած էր թէ՝ Մ. Մամուրեան՝ Հայ Մամլոյն վեհապետն է, եւ Բիւզանդիոնի Հայ Մամլոյն Բիւզանդացի Բիւզանդայ Բիւզանդիոնին հանճարեղ Տէրն ու Տնօրէնն՝ Տիար Բ. Քէչեան Հայոց Հանճար կոչած էր Հոմերի Հայրենակից Քաղաքացին (Տիար Մ. Մամուրեան). ինչպէս եւ

Ռուսահայ Մամուլն ալ Հայ Գրականութեան Նահապետն անուանած էր Արեւելեան Մամուլն Տէր — Խմբագիրը։ Տիար Մամուրեան Հեղինակութիւն մ'է, եւ պիտի մնայ ցմրչակ ապրի արդի Հայերէնն՝ Այր Ոսկերերան Հայրապետն է։ Հետեւաբար՝ իր գնահատումն՝ մեզ համար՝ թէ՛ քաջալեր է եւ թէ՛ յոյժ պատուաբեր։ Սակայն Մամուրեան Էֆէնտին տխուր է։ Հանրային մեծ Մարդոց ներքին կենաց մանրամասնութիւնքն հանրային հետաքրքրութեան արժանի են։ Իզմիրէն յունվար 30 ամսաթիւ նամակին մէջ կը գրէ Մամուրեան Էֆ. «Բարեկա՛մ. տխուր ու տրտում կ'անցնին մեր օրերը. Սիրելի Վահէս տակաւին կ'տառապի։ Ա՜խ, ո՛րքան ցաւ կը զգամ երբ կ'բաղդատեմ իր առջի կայտառ ու կորովի վիճակն այժմեանին հետ. թէեւ բարւոքում կայ, այլ դեռ նիհար է։ Անհամբեր կ'սպասեմ ամրան, որ գիւղը տանիմ զուտ ու մաքուր օդ ծծելու, իր անձնածիր, գորովալի հիւանդպահն է Մայրն։ Ո՛րքան կ'հալի ու կ'մաշի խեղճն։ Երեւակայեցէք թէ՝ այս ընտանեկան վիշտերու մէջ, ի՛նչպէս ծանր բեռ մ'է ինձ գրական աշխատութիւնն. սիրտ ու հոգի չէ մնացած վրաս, գրիչն ստիպ ձեռքէս կ'թռի. եւ խոր թախծութեան մէջ կ'ընկղմիմ»։

Հանրագիտակ կ'շնորհաւորէ բոլոր Հայոց հետ, Վսեմ Զարեհ Էֆէնտի Տիլպէր, Իւլպի բարձր աստիճանովը Վահ. Կայսեր կողմանէ պատուեալ լինելուն համար։

Նորին վսեմութիւնը՝ որ Ազգ. Վարչութեան եւ թէ Բարեկարգութեանց (Սլահաթ) Ժողովոյն անդամ է. ինքն ընիկ Զմիւռնացի Նշանաւոր Դերդաստանի մը զաւակ, Ներսիսեան բարձր կրթութիւն առած բաղմալեզուեան ու Ազգասէր եւ նշանաւոր Հայ մ'է։

Իւր եղբայրն ալ հանգուցեալ Պօղոս Էֆ. Տիլպէր՝ Զմիւռնոյ Երեսփոխան՝ էր Ազգ. Ժողովոյն մէջ, եւ Ռէժիի Թարգմանչաց սենեկին Պետն էր, նմանապէս Ազգային ու Պետական բարձր պաշտօններ վարած՝ թէ Ազգին թէ Պետութեան եւ թէ իրենց ընիկ Հայրենեաց Զմիւռնոյի պատուաբեր եւ օգտամատոյց հանդիսացած են։ Կ'շնորհաւորենք Վսեմ. Տիլպէր Զարէհ Էֆէնտին։

Ազգային Փաստաբաններէն Կեսարացի Յարութիւն Էֆէնտի Դայսերեան՝ որ իւր ամեն կարգի յանախորդները գոհացուցած է, իւր ազգասիրական ոգին ցուցնելու համար, Ազգ. Հիւանդանոցի Ի՛նպաստ Հոստաթարեր հրատարակութիւն մ'ընել առաջարկած է Ճերիսիէ Շարդիկի մէջ։

Կ'մաղթենք որ մեր համակրելի Հայրենասէր (փաստաբան) բարեկամին ծրագիրն ընդունուի։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՈՒՐԵՐ

Միակ կարեւորագոյն քաղաքական խնդիրն՝ որ դահլիճէ ի դահլիճ դիւաղէտները, եւ Ոստանէ Ոստան Վեհապետները կ'յուզէ. որ ղօղանոցներն ու դինանոցները կը խռովէ, որ Տէրութեանց տորմիղներն ի՛ծովն ի՛ վաշտերն ի՛ ցամաք կ'տարտղնէ, որ համաշխարհային մամուլը կ'դրգռէցնէ եւ ընթերցողաց հետաքրքրութիւնը միշտ իրեն ծարաւի կը պահէ, Կրետական խնդիրն է եւ Հելլենաց ոտնձգութիւնը Միտոսի հայրենիքին եւ Դիտոսի Որանին մէջ։

Սակայն Հեռադիրք ու Լրագիրք արդէն ծանուցին թէ՝ մեծ Տէրութիւնք լիակատար համաձայնութեամբ եւ սպառազէն միջամտութեամբ որոշեր ու հրամայեր են որ՝ Հելլենք Կրետէէն իսպառ քաշեն իրենց ձեռքն ու ոտքը, թէ իրենք պիտի խաղաղեն ու բարեկարգեն Օսմանեան կառավարութեան հետ համախոհութեամբ՝ խռովութիւնն ու խռովման պատճառ եղած բաները՝ թէ Թուրքիոյ ամբողջութենէն չի պիտի անջատեն (զատեն), Կրետէն։

Տէրութիւնք յայտարարեր են միանդամայն թէ՝ ո՛չ միայն քաղաքական վերդովը Կրետէէն դուրս չի պիտի տարածեն, այլ եւ պիտի զսպեն Հելլենաց ռազմաշունչ ձկտումները, բայարձակօրէն պիտի արգելուն Հելլադայի եւ Թուրքիոյ ընդմէջ ո՛եւ է պատահական ընդհարում, այլ եւ չի պիտի թողուն ո՛եւ է ժողովուրդի կամ Տէրութեան; որ Կրետէի

խնդիրը պատրուակ ու առիթ բռնելով՝ աշխարհի խաղաղութիւնը վրդովող ո՛եւ է քաղաքական շփոթութեանց կամ պատերազմի առիթ լինի։

Ակէ բացորոշ կ'երեւի՝ թէ Եւրոպան՝ դրահաւորներովն ու զօրքերովը Թուրքիոյ հետ միացած՝ Օսմանեան քաղաքական շահերն ու վեհապետական իրաւունքները մաղի չափ խորել չի պիտի տայ եւ ո՛չ մէկու մը։

Օսմանեան կառավարութիւնն ալ՝ ուրիշ կառավարութեանց նման, ահեղ պատրաստութեամբ՝ իւր նաւատորմիղներով Թուրքիոյ ծովերը՝ եւ բանակներովն երկրին սահմանները կ'սպառազինէ։

Սակայն հակառակ այս համաշխարհային ահեղ պատրաստութեանց՝ մարգարէ կամ դիւանագէտ լինելու պէտք չի կայ, դուշակելու համար թէ, պատերազմ չի պիտի լինի, քանի որ պատերազմ ընել ուզող Հելլէնները Եւրոպական միացեալ թնդանօթներով ռմբակոծուեցան Կրէտէի մէջ, եւ Հելլադայի դրահաւորները պաշարուած են ու Հելլէն նաւահանգիստերն ալ պիտի պաշարուին, մեծ Տէրութեանց զրահաւորներէն։ Թէեւ այս վերջին օրերուն մէջ Կրետացի ապըստամբք՝ շատ մ'անմեղ Իսլամներ, երկսեռ մեծ ու պզտիկ սպաններ են. հակառակ Միջազգային արդարութեան անբռնաբարելի օրինաց։

ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆՆԵՐՆ

Առ Ազնուաշուք Տիար Բիւզանդ Փէշտիմալճեան (Օտեսսա)։—Նամակդ ու ծրարած աւանդդդ առի։ Պատուարժան Տեարց Յովհաննէս Ճիղմէճեանի, Բիւզանդ Աբրահամեանի, Արսէն Գարրիէլեանի, Ձեզ եւ այլոց ցարդ ըստ տեսած համարներն՝ ամբողջ մէկ ծրար՝ Ձեր հացէին զրկեցի այս անգամ աւտրիական թղթատարով, զի այն էր մօտն ու տրամադրելին։ Սրտագին շնորհակալի՛ք Ձեր ամենեցունցդ ինքնայորդոր դիմումէն եւ ազնուասիրտ կանխավճարէն։ Ողջո՛յն սիրոյ եւ կարօտոյ, Գօլսէն առ համայն նոյնասիրտ եւ նոյնամիտ հոգեհատոր Հայս Օտեսայ։

Առ Պատուարժան Տնօրէն Խորհուրդն Հայ Ընթերցատան «Զմիւռնա»ի։ — Հատո՛ր սրտի ու մտքի. դուք դեռ չի գրած ինծ՝ կատարեցի պարտքս։ Շնորհակա՛լ եմ Ձեր շնորհալի նամակէն, որ կ'յայտարարէ թէ «Հանրագիտակ»ի երեւումն ամեն ուրեք ուրախութեամբ ողջունուեցաւ»։ Շնորհակալ եմ որ նոյն ողջոյնը տուին մեզ նաեւ մեր հեռաւոր ուսանողքն ու ուսանուհիք, ընկերքն ու բարեկամք ամենուստեք. նոյն իսկ Պիրմանիայէն, Պոմպէյէն, Զինաստանէն, Հապէշիստանէն, Պարսկաստանէն, Աֆրիկայէն, Ամերիկայէն, Եւրոպայէն, Դանուբեան երկիրներէն Փոքրն Ասիոյ Նահանգներէն եւ Պօլսոյ թաղերէն։

Բերկրապատար գոհութի՛ւն համայն Հայ ժողովուրդէն՝ որ հաճեցաւ քաջալերել «Հանրագիտակ»ն իր մէն մի կարգի խաւերուն մէջ։ Իւր տարադէպ Ցրօնքին ու ծանօթ տագնապին մէջն իսկ՝ չի մոռնալով իր զաւակաց դաստիարակութեան անխոնջ ու անկեղծ ծերունի մշակներէն մին՝ որ ինքզինքն իր ստուերին մէջ ծրարած՝ իւրովանն Հանրային իմացական զարգացմանն օժանդակելու համեստ գիտակցութեամբն եւեթ կ'սիրուի, մտածելով սա եւս թէ՝ պիտի քաջալերուի իւր երէց պաշտօնակիցներէն, որք իրենց հմտութեամբն ու փորձառութեամբն կարեն եւ գիտեն լաւ եւս, յայնողագոյնս տալ ուսահորդել (առաջնորդել, ճամբայ բանալ անցնել) իրենց նորեկ խոնարհ մէկ պաշտօնակցին, որ իրենց պաշտօնն Հանրութեան ա՛լ աւելի սիրելի ու օգտակի ընելու բաղձանքն եւեթ կ'տածէ։

Առ Խուրով Գ... Խարբերդ. — Ցանձնարարութիւնդ կատարեցի եւ յղեցի, խիղճդ արդարեւ խղճմտանգաւոր է։ Հրատարակութիւնդ առ այժմ վերապահելի եւ խմբագրութեան կողմանէ խորհրդածելի։ — Շարունակէ գիրդ, լոյսերդ կրնան միսիոնարաց մթնշաղ գործերը պայծառացնել։ «Բիւզանդիոն»ին ընդդէմ Ամիրխանեանցի՝ (որ երբեմն լ' Ն. Շահնազար մեզ ալ բնական աշխարհագրութեան ուսուցիչ եղած՝ եւ աշակերտաց բողոքին վրայ, դուրս նետուած է. (իբրեւ ապիկար) գրուած թղթակցութիւնքն ու խմբագրական խորհրդածութիւնքը տարածէ. ամենուն կարդացուր։ Մենք դալ անգամ թերեւս խօսինք «խիղճ»էդ, որ ճշմարիտ Հայ սրտի մը Աստուածաշունչ ձայնն է։

Առ Արժ. Տ. Սահակ Քհ. Պարթեւեան։ Ազ-Շէհիր — Ցանձնարարածդ յղեցի Փեար. 8 ամսաթուով։ Շարունակէ լոյսերդ հաղորդել։ Շնորհակալի՛ք։ Լե՛ր «Հովիւ քաջ»ը։

Տէր եւ Խմբագիր ԱՐՄԷՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

Ի Տպարանի Ն. Ճ. ԱՐԱՄԵԱՆ
Մահմուտ փաշա, Քիւրքճի խան, թիւ 26

ՁԵԿՈՒՑՑ

Անդրակամբջեան՝ Բերայի, և Վոսֆորի մեր բաժանորդաց համար՝ Դ՚ի թիւէն սկսեալ յուրիշ կարգաւած Յարդոյ Շաբթեան Մարգար Աղան՝ մօտ տասն եւ մէկ օր է մեզ չէ հանգիստ՝ հիւանդ եմ ըսելով, և սակայն իրրեւ առողջ դուրս եկնել պատիկը տեսնուած է։ Կ՚ենդրուի Բերայի Սրժ. Տէր Հայրերէն եւ մեր քարեկամներէն՝ որք հաճին իմացնել իրեն անմիջապէս գալ եւ տեսնել մեզ, կամ իրեն ազգական ու ծանօթ մէկու մը միջոցաւ յղել մեզ՝ դանձուիլն իրեն յանձնուած բաժանորդագրերն, որք «Հանրագիտակ»ի և ամեն թերթի Պիւտճէին մէջ իրենց օրական կարեւորագոյն տեղն ունին։

«Հանրագիտակ»ի Խմբագրութիւնը Մարգար Աղայի անձնական վատահելութեան մասին՝ առանց դեռ խախտած ըլլալու իր վստահաւորը, կ՚ենդրէ որ կամ մեր տունը, կամ մեր Տպագրատունը պարտ ու պատկան բացատրութիւնը՝ իր 11 օրեայ բացակայութեան առթիւ չի տուած, Պատուարժան բաժանորդներէ ոմանք դանձում ընել չի բարեհաճի։

«ՀԱՆՐԱԳԻՏԱԿ»ի ուղղուած բազմաթիւ նամակներէն, այցարքարտերէն սակեալ և յարգ ընտրուած կեդրոնամայրերուն մեզ անյարմարագոյն լինելէն և վրայ ասլէն ձանձրացած, կ՚յայտարարենք թէ «Հանրագիտակ»ի բուն Խմբագրատունն է՝ Պոլիս, Կէտիկ Փաշայ, Սամալը-փողոց Թիւ 17 տունը՝ Տոգդոր Լեւոն Աշըգեան էֆէնտիի դարմանատանը կից, ուր կրնան դանել զմեզ տեսնել փափաքող բարեկամք։